

Voorwaarts, vrienden, verzamel je moed en wrok: daar zijn uw vervolgers!'

Maarschalk Schomberg en de Hugenotensoldaten

– Matthew Glozier –

Transparant 16.2 (april 2005) 12-17

[12] In 1685 herriep Lodewijk XIV van Frankrijk het Edict van Nantes, dat de vrijheid van godsdienstuitoefening sinds 1598 aan Franse protestanten had gegarandeerd. Dit artikel richt zich op de reactie van Hugenootse soldaten die dienst deden in het Franse leger, maar die zich na deze manoeuvre van de koning gedwongen zagen uit te wijken naar het buitenland. Uiteindelijk namen velen van hen dienst in het leger van stadhouder-koning Willem III. De bekendste onder hen was wel Frederick Herman von Schomberg, maarschalk in het Franse leger.

[13] Het jaar 1685 was cruciaal voor de Franse protestanten. De Hugenoten werden toen gedwongen te kiezen tussen hun geloof en hun land, hun geweten en hun vorst. Maar de vervolging van Hugenoten begon niet in 1685. De herroeping van het Edict van Nantes vormde de laatste in een serie aanvallen van de Franse kroon op de rechten en privileges van de kleine protestantse gemeenschap in Frankrijk. Al vanaf het begin van de regering van Lodewijk XIV in 1661 nam de druk op de Hugenotengemeenschappen toe. Het recht op godsdienstuitoefening van de Hugenoten kwam juridisch voortdurend onder druk te staan.

Dit proces kwam in een stroomversnelling na de Vrede van Nijmegen in 1678, die een einde maakte aan de Frans-Nederlandse oorlog. Daardoor kreeg Lodewijk XIV de kans zich met meer aandacht op binnenlandse zaken te richten. Ironisch genoeg had de beroemde protestant maarschalk Schomberg door zijn competente leiderschap over het Franse leger veel bijgedragen aan de totstandkoming van deze situatie. Hoewel Lodewijk XIV zich vanaf 1678 strikt genomen hield aan het Edict van Nantes, spoorde hij wel zijn protestantse onderdanen aan zich te bekeren.

Vlucht

De reactie van de soldaten op de herroeping van het Edict van Nantes was gemengd. Veel vooraanstaande protestantse edelen bekeerden zich bijna onmiddellijk. Hun beweegredenen zijn echter begrijpelijk, omdat ze diepgaand geïndoctrineerd waren in de cultus van bewondering voor hun koning. Daardoor hadden ze geen middelen meer om zijn directe bevelen te weerstaan, hoewel ze nooit overtuigd katholiek werden. Veel lagere edelen daarentegen, in het bijzonder in de protestantse regio's in het noorden (Normandië) en zuiden (Languedoc), verzetten zich heftig tegen bekering, en verkozen vluchten boven het wonen in een geheel katholiek land.

Ten tijde van deze onzekere en onderdrukkende situatie hadden de Hugenoten nauwelijks leiders, maar twee mannen hadden genoeg invloed en vertrouwen om de koning een petitie aan te bieden ten behoeve van de Hugenoten, namelijk de markies De Ruigny en maarschalk Schomberg. Frederick Herman von Schomberg was een overtuigde protestant die zich lang had verzet tegen de pogingen van de Franse autoriteiten om hem te bekeren, en hij was begrijpelijkerwijs woedend dat zijn geloof verbannen werd uit het land waar hij zich gevestigd had? Hij was een geboren Duitser en genaturaliseerd Fransman, een calvinist en maarschalk in het Franse leger?

Hoewel velen in Frankrijk hoopten dat door de herroeping en de systematisering van godsdienstuitoefening het land ster-[14]ker zou worden, leek voor een aantal waarnemers juist de ‘verzwakking van Frankrijk’ zich duidelijker af te tekenen. Als gevolg van de herroeping vluchtte een groot aantal arbeiders, handwerkslieden en soldaten, maar men hoopte wel op de bekering van een aantal vooraanstaande lieden in de onmiddellijke omgeving van de koning, onder wie Schomberg. Het werd Schomberg echter toegestaan zich met zijn vrouw en familie terug te trekken naar Portugal, en als een bijzondere gunst mocht hij van de koning zijn bezittingen en zijn pensioen houden. De Franse koning nam op het Louvre afscheid van Schomberg, met al het eerbetoon dat hem toekwam.

Brandenburg

In 1687 kreeg Schomberg een aanbieding van de keurvorst van Brandenburg, die hem benoemde tot opperbevelhebber van zijn strijdmachten. Er is geen bewijs dat Willem III, voor wie Schomberg een bijzondere sympathie voelde, hem aanmoedigde deze positie te accepteren, om op die manier heimelijk van Schombergs diensten gebruik te kunnen maken. Maar noch de keurvorst, noch prins Willem twijfelde eraan dat Schomberg een groot aantal ervaren Hugenoten zou aantrekken. Schomberg werd in het keurvorstendom van Brandenburg met alle eards behandeld door de Grote Keurvorst, Frederik Willem. Hij werd onmiddellijk toegelaten tot de Raad en werd stadhouder van het hertogdom Pruisen, opperbevelhebber van de Brandenburger legers, en aanvoerder van een eigen regiment dragonders. Ook kocht hij het Dohna-paleis *Unter-den-Linden* in Berlijn, een toevluchtsoord voor Hugenotenvluchtelingen.

Hugenoten hadden zich al voor de herroeping van het Edict in Brandenburg gevestigd, hoewel pas na 1685 vijf Hugenootse agenten belast werden met het herplaatsen van Franse vluchtelingenfamilies.’ Rond 1700 hadden zich ruim dertienduizend Hugenoten gevestigd in Oost-Pruisen waar hun aantal snel toenam. Het schijnt dat Schombergs reputatie hierdoor verbeterde zonder dat hij daar zelf veel voor hoefde te doen.

Maar toen hij in het najaar van 1688 uit Berlijn naar Holland kwam, merkte de Franse ambassadeur, graaf D’Avaux, op dat de maarschalk een aantal heren meenam die niet in dienst van de keurvorst waren. Dit impliceert dat Schomberg inderdaad bijdroeg aan hun indiensttreding in Nederland, hoewel Willem III degene was die hen het liefst in zijn dienst wilde hebben.

Tegen Frankrijk

De sterke verbinding tussen de vluchtelingen en Brandenburg veranderde niets aan de goede wil van Lodewijk ten aanzien van Schomberg, die te voorzichtig was om openlijk in contact te treden met de prins van Oranje. Dit veranderde na de dood van de keurvorst Frederik Willem op 9 mei 1688. Diens opvolger Frederik III was sterk anti-Fransgezind. Bovendien stuurde Willem III een agent naar Berlijn om Schomberg te rekruteren voor zijn dienst en die van de Verenigde Nederlanden. Deze agent, Simon von Petticum, was in Berlijn, pretenderend dat hij bemiddelde in een bittere ruzie tussen de Grote Keurvorst en zijn oudste zoon. Al voor Petticums aankomst correspondeerde Schomberg met zijn neef, Henry Sidney, in Engeland, wat suggereert dat hij toen al bezorgd was over de gebeurtenissen daar (de aanloop naar de Glorieuze Revolutie).

Vanaf dit moment was het onmogelijk voor Schomberg te pretenderen dat hij Frankrijk nog goedgezind was, en hij was nu bereid om te participeren in activiteiten die schadelijk zouden zijn voor Lodewijk. In juli 1688 werd hij genoemd in een geheim Nederlands document als een van de generaals die Willem III’s invasie van Groot-Brittannië zou leiden. De maarschalk vergezelde Willem toen hij een akkoord sloot met de keurvorst in september 1688, waardoor hij vrij was direct tegen Lodewijks belang in te handelen.

Op 21 september 1688 marcheerden drieduizend soldaten op Keulen. Op dit moment zag heel Europa dat Schomberg zich verbonden had met de vijanden van Lodewijk XIV om de benoeming van de door Frankrijk gesteunde prelaat, kardinaal von Fürstenburg, als bisschop van het belangrijke Keulen, te [15] verhinderen.“ Deze actie was niet slechts symbolisch, en waarschuwde de Fransen. Op 29 oktober riepen de sterke troepen van Schomberg een halt toe aan de Fransen op de rechteroever van de Rijn, ten noorden van Mainz.

Twee maanden nadat de Brandenburgers marcheerden op Keulen, vertrokken de troepen van Willem III om Groot-Brittannië binnen te vallen. Willem benoemde maarschalk Schomberg als zijn commandant voor deze invasie, met name ook omdat zijn vrienden hem aanraadden iemand van een zekere status te hebben als zijn directe ondergeschikte, mocht hij zelf in de strijd sneuvelen.

De internationale protestantse zaak

De associatie tussen de revolutie in Engeland en de internationale protestantse zaak (gebruikt door Willem en gesymboliseerd door de aanwezigheid van Schomberg) was duidelijk. Willem III maakte ook gebruik van Schomberg, door de nadruk te leggen op diens status van balling en beschermheer van de Hugenoten, om zo gemakkelijker steun te verwerven van andere Duitse prinses en van de Franse protestanten zelf. In Romeyn de Hooghe's gravure, *Allegorie op de overtocht van Willem III naar Engeland*, staat Schomberg ter rechterzijde van de prins van Oranje, terwijl een figuur aan de linkerzijde de eenheid van de Verenigde Provinciën symboliseert.¹⁸ Schomberg is ook te zien naast Willem in een politieke spotprent, getiteld 'The Protestant Grindstone', waarop Willem en Mary staan afgebeeld, terwijl ze de neus van de paus houden aan een molensteen voortgedreven door de anglicaanse geestelijken! Dit soort afbeeldingen van de maarschalk bevestigen zijn plaats in de propagandaorlogen die uitgevochten werden tussen Willem III en zijn aanhangers enerzijds, en katholiek Europa en Frankrijk anderzijds.

Willem III realiseerde zich spoedig dat hij in Ierland tegen de gevluchte Jacobus II moest vechten om de gehele Britse eilanden te verwerven. Deze taak gaf hij aan Schomberg, en zijn rol in de ontwikkelingen die volgden, vormt het beste voorbeeld van de militante geest van de Franse calvinistische vluchtelingen.

Hugenoots elan

De algemene militaire competentie en het protestantse elan dat de meerderheid van de Hugenotensoldaten deelden, is typerend. Willem III begreep zeker hoe hij de Hugenotensoldaten moest gebruiken in de Ierse veldtocht, en de houding van de meesten van hen ten aanzien van de katholieke vijand in Ierland vormt een goed bewijs van hun sentimenten. Dit komt zeker ook tot uiting in de uitgesproken commentaren van Hugenoten over hoe zij zelf hun dienst aan Willem III beschouwden. Daarvan zijn sommigen bewaard gebleven in de historische memoires van mensen als Isaac Dumont de Bostaquet, Samuel de Pechels, Guillaume Chenu de Chalezac de Laujardiere en Jean Martheile.

Hoewel de omstandigheden van de Hugenoten gekenmerkt werden door vervolging en strijd, is het duidelijk dat niet alle vluchtelingen die als soldaat dienden onder Willem III, recentelijk Frankrijk waren ontvlucht of traumatische ervaringen hadden. Er is zelfs gesteld dat militante agressie vreemd was aan de Hugenoten als groep. Generaties lang hadden ze preken gehoord waarin ze werden gemaand gehoorzaam en loyaal te zijn aan hun vorst. Hoewel dit een sterk effect kan hebben gehad op de stedelijke *haute bourgeoisie*, is het moeilijk enige mate van passiviteit te bespeuren in de activiteiten van de Hugenotensoldaten die onder Willem III dienden, van wie vele landheren waren of deel uitmaakten van de oude militaire adel.

Een Hugenootse geestelijke, Jacques Fontaine, meldde dat Willem III bij zijn aankomst in Engeland vergezeld werd door een Franse vluchteling, een kapitein, die hoopte op de ‘eer om de eerste Franse Jezuiet te kunnen doden’. Veel Hugenoten meenden op een dergelijke missie van God te zijn. Het gevolg was dat ze vertrouwden op ‘een wonderbaarlijke voorzienigheid en de beloning van God’. Dergelijke sentimen-[16]ten maakten deel uit van het protestantse geloof zelf. Het was in overeenstemming met de befaamde uitroep van maarschalk Schomberg die, toen zijn regiment oog in oog kwam te staan met de katholieke Fransen van Jacobus II aan de Boyne, riep: ‘Voorwaarts, vrienden, verzamel je moed en wrok: daar zijn uw vervolgers!’ Er zijn historici die menen dat Schombergs weliswaar bloemrijke uitroep apocrief is, maar de woorden zijn opgetekend door Paul Rapin de Thoyras’s in zijn *History of England*. Rapin de Thoyras was zelf aanwezig bij de slag aan de Boyne in juli 1690.

Terugkeer naar Frankrijk?

Sommige van de vluchtelingen geloofden dat ze nog steeds over hun Franse bezittingen konden beschikken. Een voorbeeld hiervan is het testament van kolonel Pierre Chaland de Romagnac, de voormalige commandant van een van de twee Franse cavalerieregimenten van Schomberg in 1689. Hij was getrouwd met Esther de Noguillon met wie hij enkele dochters had, waarvan er een trouwde met Jean d’Arassus, predikant van de Lucy Lane- en Peter Street-kerken in Dublin. Het testament van de kolonel uit 1697 liet zijn Franse landgoed van Romagnac in Bourgondië na aan zijn kleinzoon uit dit huwelijk. Van de jongen, Charles Pierre d’Arassus, werd verwacht dat hij zich ‘de Romagnac’ kon noemen. In 1697 werd het wellicht gezien als een mogelijkheid dat de kleinzoon van de kolonel het landgoed zou verwerven; veel Hugenoten hoopten immers dat het vredesverdrag van Rijswijk van dat jaar hun terugkeer naar Frankrijk zou mogelijk maken. Uiteindelijk zouden vele kleinzonen van kolonel de Romagnac echter dienst nemen in het Britse leger. Zij dienden als officieren in de Engelse regimenten in de jaren 1740: luitenant Elias Darrassus kreeg een commissie in het infanterie regiment van kolonel Bragge op 18 november 1721 (kadet op 3 maart 1718), en kapitein John Darassus ontving een commissie in majoor-generaal Hargrave’s infanterie regiment op 13 december 1739 (luitenant op 17 november 1721).

De Vrede van Rijswijk (1697), die de Negenjarige Oorlog beëindigde zorgde evenwel niet voor de terugkeer van de Hugenoten naar Frankrijk. Vanaf toen waren de Hugenoten-soldaten massaal werkloos tijdens een periode van algemene (hoewel tijdelijke) vrede. Franse en Engelse waarnemers begrepen dat Willem III zou proberen gebruik te maken van Hugenotensoldaten waar de energie van deze migranten ook maar kon worden ingezet, omdat honderden Hugenoten hem loyaal bleven en afhankelijk van hem waren. Na 1697 was het duidelijk voor vele Hugenoten dat ze geen keus hadden. Ze waren gedwongen bij Willem III te blijven.

Conclusie

Hugenotensoldaten stonden apart van de rest van de Franse vluchtelingengemeenschap. Ze overleefden als trotse professionele militairen. In tegenstelling tot de beroorde burgers [17] waren ze automatisch gesegregeerd van de migranten van de protestantse hoofdsteden van Europa, die van aalmoezen moesten leven. Door de culturele en professionele segregatie van de soldaten van de bevolking van hun nieuwe land hadden ze weinig of geen besef van lokale waarden. Dit werd versterkt door het feit dat velen van hen behoorden tot de *petite noblesse*, een klasse die door heel Frankrijk een sterke groepsidentiteit hadden weren te bewaren. Deze onderscheiding had belangrijk kunnen zijn, ware het niet dat vele nakomelingen van Hugenotenofficieren een carrière opbouwden in het leger en in de kerk, waardoor ze gedurende de achttiende eeuw gelieerd raakten aan de belangen van de heersende klasse. Hierdoor behielden zij hun sociale positie en voorkwamen zij armoede, obscuriteit en rassenhaat die de centra

van de Hugenotengemeenschappen zelfs tot in de negentiende eeuw achtervolgden. De voortdurende aanwezigheid van Hugenoten van stand in het leger, vergernakkelijkte hun acceptatie door de heersende klasse van hun aangenomen thuis. Rond 1800 waren hun gebruiken, taal en uiterlijk niet te onderscheiden van die van andere officieren. Slechts de namen bleven herinneren aan hun Franse afkomst. De Hugenotensoldaten die zo'n belangrijke rol speelden in de gebeurtenissen van de Glorieuze Revolutie in 1688, en die zo'n prominente factor vormden in de Europese politiek aan het einde van de zeventiende eeuw, versmolten simpelweg met andere culturen.

Personalia

Dr. M. Glozier (1972) werkt aan de Official History of Australian Peacekeeping, aan het Strategic Defence Studies Centre, Australian National University. Hij is de auteur van *The Huguenot Soldiers of William of Orange and the Glorious Revolution of 1688: The Lions of Judah* (2002) en *Scottish Soldiers in France in the Age of the Sun King: Nursery for Men of Honour* (2004). Dit jaar zal zijn studie over Schomberg verschijnen, getiteld *Marshal Schomberg (1615-1690): 'the ablest soldier of his age'* (2005).

Vertaling: David Onnekink

© Matthew Glozier / Transparant (2005) €K
OCR gescand; de voetnoten vindt u in het originele artikel